

Оксана Семьяник

**ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ И ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ УБЕЖДЕНИЙ
ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСКОГО**

В статье автор раскрывает аспекты формирования личности и становления идейно-политических убеждений одного из ведущих общественно-политических и государственных деятелей начала XX в. Л. Цегельского, выделяет ряд основных черт, которые больше всего повлияли на мировоззрение и гражданскую позицию политика. Автором делается попытка осветить поставленные перед собой задачи через выделение ряда этапов в жизни Л. Цегельского, которые имели определяющее значение для формирования и становления его идейно-политических убеждений.

Ключевые слова: Л. Цегельский, М. Драгоманов, личность, мировоззрение, национальное сознание.

Oksana Sem'yanyk

**FOUNDATIONS OF PERSONALITY AND IDEOLOGICAL AND POLITICAL BELIEFS
LONGIN TSEHEL'SKY**

The article reveals aspects of identity formation and the formation of ideological and political views of one of the leading social and political and public figures early twentieth century. L. Tsehelsky, highlights a number of key features that almost most influenced the outlook and public policy positions. The author attempts to highlight faced with the task of singling out through a number of stages in the life of L. Tsehelsky that had decisive importance for the formation and establishment of its ideological and political beliefs.

Key words: L. Tsehelsky, M. Drahomanov, identity, ideology, national consciousness.

УДК 94(478)

Руслана Труба

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОМЕЛЯНА ТЕРЛЕЦЬКОГО У ТАБОРАХ ДЛЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ 1916–1919 РР.**

У статті розкрито культурно-освітню й видавничу діяльність Омеляна Терлецького у таборах військовополонених українців в Німеччині упродовж 1916–1919 рр.

Ключові слова: Омелян Терлецький, Німеччина, табори військовополонених українців, Перша світова війна, таборова преса.

Ознайомлення з науковим доробком ученого та повернення із забуття маловідомих сторінок наукової та культурно-просвітницької діяльності Омеляна Терлецького, зумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні процеси у роки Першої світової війни.

Предмет дослідження – просвітницька й видавнича діяльність О. Терлецького у Раштаті, Вецлярі, Зальцведелі – таборах для військовополонених українців в Німеччині.

Мета дослідження полягає у висвітленні основних аспектів діяльності О. Терлецького у таборах для військовополонених українців: Раштаті, Вецлярі та Зальцведелі.

Неоціненним джерелом для висвітлення діяльності О. Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині 1916–1919 рр. є насамперед таборова преса: часописи "Громадська думка" (Вецляр), "Вільне слово" та "Шлях" (Зальцведель), статті у яких вирізнялися своєю доступністю викладу складних політичних колізій, поєднанням роз'яснювальної, виховної і просвітницької функцій. Крім узагальнюючих статей, у кожному числі цих видань велися рубрики "З таборового життя", "Таборова хроніка", "З життя полонених у Німеччині", у яких всебічно висвітлювалася таборова діяльність.

Попри висвітлення у працях І. Срібняка, І. Патера, Л. Кривошеї, В. Саєвича загальних аспектів просвітньої діяльності Союзу Визволення України (СВУ) у таборах для військовополонених у Німеччині. Актуальною залишається проблема всебічного об'єктивного дослідження культурно-просвітницької діяльності серед військовополонених багатьох діячів (О. Скоропис-Йолуховського, В. Сімовича, З. Кузеля, Б. Лепкого, Л. Ганкевича та багатьох інших), які своєю подвижницькою працею долучилися до підняття національної свідомості полонених українців. Чільне місце у цій

когорті займає постать Омеляна Антоновича Терлецького (1873–1958 рр.), відомого галицького історика, педагога, багаторічного діяча товариства “Просвіта”, “Рідна школа” та “Учительська громада”.

Діяльність О. Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині 1916–1919 рр. визначається двома ключовими аспектами: просвітницькою та видавничою діяльністю.

Поруч з таборовою пресою важливе місце посідають матеріали О. Терлецького видрукувані у “Літописі Червоної Калини” [1]. Узагальнююча, більш, ніж чотиристорінкова фундаментальна монографія О. Терлецького “Історія української громади в Раштаті 1915–1918” [2] до сьогодні не лише зберігає свою наукову вартість, а залишається чи не єдиним науковим дослідженням, яке було написано на оригінальних джерельних матеріалах, які нині здебільшого втрачені.

Отже, у квітні 1915 р. у Берліні засновано філію СВУ й отримано дозвіл на українізацію трьох таборів у Німеччині. З дозволу воєнного міністерства Німеччини першим українським табором став Раштат, у якому вже 12 травня 1915 р. нараховувалося 3 тис. осіб. У вересні 1915 р. заходами Берлінської централі СВУ утворено ще один український табір – Вецляр, а у листопаді – Зальцведель. У цих таборах сконцентровано понад 60 тис. українців. Для налагодження національно-просвітницької роботи у Раштаті, Вецлярі та Зальцведелі створено просвітні відділи СВУ. Їх діяльність розгорталася за трьома напрямками: 1) освіта взагалі, тобто вивчення окремих предметів в організованих школах, курсах і проведення окремих викладів; 2) національно-політичне виховання; 3) практична наука організації громадського життя, тобто управління українськими громадами. Ці три напрями тісно пов’язані між собою й взаємно доповнювали себе.

Свою діяльність у таборах О. Терлецький розпочав у Раштаті, де він входив до складу просвітнього відділу, що займався просвітньо-організаційною роботою [2, с. 97]. Тут проводилися різноманітні “виклади та курси” від українознавчих до суто прикладних. О. Терлецький читав у таборі низку лекцій, а на спеціальних курсах навчав “Науки хорального співу” та “Науки елементарних засад музики” [2, с. 410–412]. Праця у таборах була важкою, але сприяла піднесенню національної свідомості військовополонених. У передмові до “Історії української громади в Раштаті” О. Скоропис-Йолтуховський зазначає: “у наших українських таборах ми, вживаючи західноєвропейські громадські норми й формули, дали змогу виявити вільно, людському, тисячам наших земляків їх національну українську душу. Те що величезна більшість московських рабів вернеться з полону [...] цілком свідомими українцями, отже, справді вільними людьми, це те, що найцінніше з нашої спільної праці лишиться назавжди як абсолютна культурна вартість, яку вклав у скарбницю людської культури кожен із тих, хто в цій праці брав участь” [2, с. 18]. О. Терлецький таку національно-просвітницьку роботу називав фабрикою, “...в якій перероблювано “малоросів” і “хохлів” на свідомих українців” [2, с. 152]. У лютому 1916 р. О. Терлецького було переведено до Вецлярського табору [2, с. 274], у якому він спільно з Р. Перфецьким, Б. Лепким, В. Пачовським, П. Лисецьким входив до складу просвітнього відділу. У таборі він працював диригентом хору товариства “Січ” [3, с. 13], був референтом для зв’язку з комендатурою СВУ й заступником президента Народної Ради [4, с. 4] (Народна Рада – т.зв. таборовий парламент – Р. Т.) й впродовж 1917 р. – головою товариства “Просвітня громада ім. М. Драгоманова”.

Про складність національно-освідомлюючої праці у таборах О. Терлецький розповідав у статті “Чому я викладав астрономію”. Він наголошує, що на початках значна частина військовополонених не була позитивно налаштована до української ідеї: “коли царська Росія держала себе ще сильно на ногах; і сей страх, а разом з тим ворожнеча до сього “чужого” українства збоку моїх майбутніх слухачів, були причиною, що коли я хотів мати слухачів, то не міг говорити про українські справи” [5, с. 4]. У так званому “людовому”, тобто народному, університеті, відкритому 23 лютого 1916 року у Вецлярі, мала проводитися основна просвітня діяльність у таборі. Початок роботи не давав підстав до оптимізму: “Не можна було навіть зміркувати, які вражіння робили ці промови на слухачів, але одно було певне, що коли ... пролетіли острії слова проти Москви і промовець згадав про самостійність українського народу, про його славу історію з його князями й гетьманами, то це не впало на серця слухачів” [6, с. 8]. “Мої майбутні слухачі не знали своєї історії, ні географії, ні літератури, а ще більше – вони навіть не знали, хто вони такі, чи вони малороси, чи руські, чи хахли. Українцями вони очевидно себе не називали, хоч ... все були українського походження, Україна, Українець – це було для них зовсім щось чуже: це не для їх імення! Се якась собі чужа видумка [...]”, – підкреслював О. Терлецький [5, с. 3].

З метою національного виховання полонених у таборі, щосуботи проводилися таборові віче, на яких О. Терлецький читав лекції не лише історичного, а й політологічного та соціологічного характеру; проводив ознайомчі бесіди про найактуальніші політичні та соціально-економічні події у світі тощо. “Україна як чинник в міжнародній політиці” [7, с. 3], “Про значення влади” [8, с. 4], “Про

теперішнє положення України в світі" [9, с. 4], "Становище України напередодні Брест-Литовської угоди" [10, с. 6], "Третя Українська держава" [11, с. 4]. Дуже часто О. Терлецький на таборових віче виступав з повідомленнями про політичну ситуацію на міжнародній арені.

У таборовому часописі "Громадська думка" у рубриці "З політичного поля" О. Терлецький публікував статті з політичної історії: "Що таке держава і як вона повстала", "Що таке парламент і яке його завдання", "Правительство і його завдання", "Судові влади в державі", "Парламент і горожане" [12]. Аналізуючи взаємовідносини влади і особи, О. Терлецький зауважував, що "слово правительство у нас взагалі не люблене. Але тепер на Україні маємо вже своє, а не чуже правительство, яке добре розуміє своє завдання. [...] Правительство мусить держатися звязи з народом і лише тоді воно сповнить задачу належно. [...] Горожанин, який не бажав би піддаватися волі правительства вилучає себе тим самим з під опіки правительства, з під опіки держави і стає одиницею, яка робить шкоду громадському життю" [13, с. 3].

Після дворічного перебування у Вецлярі, з середини лютого 1918 р., О. Терлецький продовжив свою діяльність у Зальцведельському таборі для військовополонених, у якому й надалі проводив культурно-просвітню роботу, друкувався у зальцведельських часописах "Вільне слово" та "Шлях". Зокрема, у "Вільному слові" під криптонімами О. Т. й О. Т-ий віднаходимо 22 його публікації на актуальні суспільно-політичні теми [14]. З останніми подіями у світі та в Україні, полонених завжди ознайомлювали у різний спосіб: від інформаційних блоків у газетах, які видавалися у таборах, до коротких оглядів лекторів-референтів. Так, О. Терлецький практикував доводити до відома своїх слухачів актуальні події з світу політики тощо.

Про розмаїту тематику лекцій, читаних О. Терлецьким у Зальцведельському таборі, знаходимо інформацію у "Вільному слові" під рубрикою "З хроніки таборового життя": "Причини революцій, як вони відбувалися у різних народів та їх наслідки" "Що таке народна дисципліна", "Церковна справа на Україні", "Відношення парламенту до правительства в республіканських державах", "Національне питання в Україні", "Міста і села", "Історичне значення назви "Русь" і "Україна"" [15]. На цих лекціях були присутніми від 60 до понад 200 осіб, а на таборових віче кількість присутніх сягала інколи до 400 осіб. У лекції "Народна дисципліна", О. Терлецький наголошував на тому, що "[...] Якщо яка одиниця хоче себе уважати [...] членом українського народу, то вона мусить піддаватися волі українського народу й поступати так, щоби з того не було шкоди для того народу. Це і є так звана народня дисципліна. Така дисципліна нам конечно потрібна, якщо ми хочемо, щоби у нас був лад, щоби ми могли себе називати організованим народом" [16, с. 3].

У виступі про національне питання в Україні, О. Терлецький говорив про повалення самодержавства на теренах колишньої Російської імперії й активізацію національного руху, зазначаючи при цьому, що "і в московським народі розбудилося національне життя, яке навіть виступило тут у нездоровім виді, у формі національного шовінізму". Говорив про те, що "нам українцям треба розвивати у себе національні почуття, бо іногородці, а власне москалі, на Україні організують себе і вже зачали з нами [...] національну ворожнечу, ставлячись неприхильно до Української Народної Республіки". Звісно, що зазначена проблема зачепила слухачів і привела до дискусії, результатом якої стало розуміння "хоч ми не хочемо бути шовіністами і хочемо бути справедливими до всіх народів, які замешкують нашу державу, то однаково ми мусимо розвивати у себе національні почуття, щоби ми могли уважати себе свідомими українцями" [17, с. 5].

О. Терлецький у таборі також читав лекції з історії та географії на спеціальних курсах вищої освіти, розрахованих на слухачів, які уже мали певний освітній рівень [18, с. 4].

Окрему сторінку таборової діяльності О. Терлецького становить його співпраця із часописом "Шлях" (тираж – 3 тис. прим.). Його перший номер побачив світ 26 лютого 1919 р. і був фактично єдиним виданням, що поширювалось на усі табори. У редакції газети працювали З. Кузеля, Б. Лепкий, О. Терлецький. Часопис використовувався "як засіб зв'язку між таборами і місією, яка була створена для опікування біженцями і військовополоненими". Майже в кожному номері "Шляху" О. Терлецький (під псевдонімом Д., Даренко) опублікував безліч науково-популярних статей з історії, географії, астрономії, політології. Значна частина з них присвячена тогочасним міжнародним подіям: Паризькій мирній конференції, польсько-українським стосункам, політиці Директорії тощо.

Так, у статті "Що буде дальше?" О. Терлецький намагається спрогнозувати результат Паризької конференції, однозначно заявляючи, що від рішень конференції, буде залежати політична структура світу. Підкреслював, що із початком світової війни повстало більшовицьке питання, яке повинно бути розв'язане оскільки більшовицький рух набуває все більше прихильників. "Більшовизм стоїть в неприєднанім відношенню до усього дотеперішнього ладу на світі і боротьба з ним є неминуча". Протип него стоїть антанта – Німеччина стоїть осібно – в хвилі коли в Парижі кладуться основи під будучий мир, повстають на світі нові ворожі табори, які мусять з собою зачати війну" [19, с. 2].

Перша світова війна кардинально змінила співвідношення міжнародних сил та геополітичне обличчя світу, тому тема війни та її наслідки, закономірно висвітлювалася на шпальтах часопису, в низці статей О. Терлецького [20].

Надзвичайно цікаво, що у часописі “Шлях”, який видавався у Німеччині однією з центральних тем була проблема “Україна-Антанта”, автором цих матеріалів був О. Терлецький. Детально проаналізувавши усі аспекти складної зовнішньополітичної ситуації, у якій опинилася УНР, він ставить актуальне запитання: “Чи захоче і чи зможе Антанта розв’язати українську справу в користь українського народу? [...] Від півночі – московський сусід [...] з заходу – польські війська, на південному заході – Румунія [...] сході – донські козаки” – константує О. Терлецький [21, с. 1].

У статті про дипломатичну місію УНР на Паризькій мирній конференції, О. Терлецький намагається проаналізувати взаємовідносини Антанти і України: “[...] Словом, результатом дотеперішнього відношення антанти до України є такі, що два її союзники, Польща і Румунія стоять з нашою республікою у війні і що коло семи мільйонів українців знаходиться під пануванням Польщі, Румунії і Чехо-Словакії. [...] Це сталось в тім часі, як ми ідучи по лінії політики антанти, провадили тяжку боротьбу з московськими більшевиками. [...] При такій політичній ситуації мусить наше правительтво рішучо поставити собі питання, чи не змінити б нам нашої політики” [22, с. 2].

На підставі матеріалів, опублікованих у швейцарській газеті “L’Ukraine”, О. Терлецький намагається з’ясувати основні засади будівництва відносин між Директорією і Антантою, визначальним моментом яких було “відношення антанти до справи політичної незалежності України” [23, с. 1]. Червоною ниткою у цих публікаціях прописувалася думка західних аналітиків про те, що “антанта, а власне Англія й Америка стоять при думці зфедералізування України з іншими частинами Росії, так само як Франція бажала би якусь значнішу часть України зв’язати з Польщею” [23, с. 1].

Про вкрай складну політичну ситуацію, у якій опинилася УНР весною-влітку 1919 р. О. Терлецький писав: “[...] боротьба йде на три фронти, а найтяжча вона на польським і московсько-більшевицьким фронті. Але тепер виступає новий фронт на сході: Армія Денікіна. Досі Денікін боровся з більшовиками і далі з ними бореться. [...] Наша Директорія проводить боротьбу з більшевиками в ім’я незалежності Української Народної Республіки, а Денікін в ім’я єдиної, неділимної Росії. І це власне те, що нас ділить від нього і ділити мусить так довго, як Денікін і Колчак [...] не покинуть свого всеросійського становища і не признають за українським народом право на самовизначення. А поки цього нема, то Денікін і Колчак, хоч вони й воюють з нашими противниками є так само нашими противниками. І тому окупація великих частей України військами Денікіна, і вигнання відтіль московських більшевиків – це тільки зміна декорації. Бо для справи незалежності нашої республіки так само небезпечна армія Денікіна, як і армія московських більшевиків. [...] Скоріше чи пізніше мусить прийти до боротьби між Директорією, яка опирається на засаді самовизначення народів, і між Денікіном, який бажав би будувати Росію на давних імперіалістичних засадах” [24, с. 1–2].

У часописі “Шлях”, крім аналітичних статей, О. Терлецький публікував також популярні матеріали, як на міжнародну тематику, так і з історії України. Наприклад, у статті “Герб України”, він пише про звичаї, як усталені традиції у житті кожного народу та їх наповненість ритуальними елементами, їх семантику, усе це вміло пов’язує із походженням герба, як символу держави, зазначаючи, що “Герб України в’яжеться з історичною традицією, і є символічним знаком на означення панування, володіння”. Далі О. Терлецький зазначав, що: “Коли ми знаємо, що цей знак був гербом давньої київської держави і тепер уважаємо гербом нашої республіки, то тим самим ми зазначаємо, що між нашою найголовнішою державою, третьою з ряду і найдавнішою, першою нашою державою, є історична зв’язь. Держава Володимира Великого була так само українською державою, як є нею теперішня наша республіка”. Наприкінці О. Терлецький робить висновок: “Цей герб є доказом, що ми доволі старий культурний народ, який вже давно ознайомлений зі справою будівництва в державі” [25, с. 2–3].

У окремій публікації О. Терлецький порушував релігійну тематику. Так, у статті “В яких обставинах повстало християнство”, він писав про те, що “Християнство було з початку релігією пролетарів і невільників, бо ці кляси суспільно угнетені, пішли за релігією, яка ставляла їх на рівні з вищими клясами”. Підтримку християнства провідними верствами суспільства пояснює тим, що “вона (релігія – Р. Т.) стояла етично далеко вище чим усі дотеперішні релігії і давала їм розв’язку що до цілі життя, за якою вони шукали” [26, с. 4].

У статті “Чужі народи” О. Терлецький порушує проблему проживання в Україні різних етнічних груп, при цьому підкреслює, що “різноманітність населення утруднює будівництво української держави і вона викликає цілий ряд питань, як уложити національні справи на Україні” [27, с. 1], а у статті “Земельна справа”, О. Терлецький говорить про вирішальну роль земельного питання у діяльності всіх українських урядів [28].

Найскладнішою проблемою було питання кордонів між відновленою Польською державою та УНР. Розв'язання її залежало як від волі Антанти, так і від можливостей розпоширити державну територію силовим шляхом. Скрупульозно відстежував О. Терлецький усі події, що стосувалися польсько-українських відносин, врегулювання східногалицького питання, яке полягало у визначенні східного кордону Польщі, згідно із польськими домаганнями. "Чи буде зроблено насильство в ім'я "політичних користей"" – таке риторичне питання ставить автор і намагається окреслити проблему розв'язання територіального питання на Паризькій мирній конференції, стосовно Гданська та Львова на користь Польщі [29, с. 2].

У контексті українсько-польських взаємин, не менш пізнавальними були міркування О. Терлецького про Польщу, як сусіда майбутньої молодшої Української держави. Під цим оглядом у часописі надруковано цілий цикл статей присвячених даній темі [30]. Дописувач, так аргументує необхідність їх публікацій на шпальтах часопису: "[...] хоч ми тепер у війні з Польщею, то все таки хочемо спокійно і справедливо дивитись на цього ворожого нам сусіда, бо тільки справедливою оцінкою його ми зможемо мати вірне поняття про цього сусіда" [31, с. 2].

У контексті Акту Злуки 22 січня 1919 р. між УНР і ЗУНР розглядає місце Галицької України у складі Великої України. Детально проаналізувавши усі переваги географічного, соціально-економічного та політичного розвитку Галичини О. Терлецький робить висновок, що: "прилучення Галичини до України мусить уважатися дуже корисним фактом для розвою українського народу і його судьби" [32, с. 3]. Окреслюючи значення західних українських земель О. Терлецький пише: "[...] західна частина України відіграє важну роль в історії України раз тому, що тут найвиразніше відко західні впливи, а спеціально польські, а другу тому, що ці землі були, так сказати б, охороною для центральної України перед напливом західних сусідів" [33, с. 2].

На шпальтах часопису приділялася значна увага історичній тематиці, висвітлював важливі питання з історії України від княжих часів до нового часу, зокрема проблему суспільного устрою Київської Русі та козацької держави, запровадження панщини тощо [34].

Цікавою є стаття "Будовання і руйнування в українській історії" в якій автор говорить про те, що "...будовання і руйнування, є звичайними проявами в історії, і що вони нераз дуже тісно в'язуться між собою". Виокремлюючи першу проблему, пише про те, що "Перша наша будова була київська держава Руриковичів. Правда, її збудувала не народня українська маса, а тільки її вищі верстви, купецтво у зв'язку з військовою силою" [35, с. 2]. Другою "у нас повстал знов наша козацька українська держава, – писав О. Терлецький, – велика частина нашого народу взяла участь в будованні цієї держави" [35, с. 3]. "В 1917 році приступив український народ знов до будови своєї держави. Українська Народня Республіка, – зазначав О. Терлецький, – це вже третя українська держава" [35, с. 3]. "Три великі руйнування, – пише він, – перше звісне в історії під назвою козацьких воєн від Косинського до Хмельницького і сама Хмельниччина. Друге, це гайдамацький рух, а третє, це зруйнування московського панування на Україні під час революції в 1917 році" [35, с. 3].

З болем описував О. Терлецький відступ Директорії з Києва в результаті другої війни радянської Росії проти УНР. "Фактом є те, що в нашу країну увійшли московські війська і велику її частину взяли в свої руки. [...] Що принесуть нам крім гарних слів московські більшовики, це ми побачимо в недовгій часі, але що ми їм даємо це ми вже знаємо тепер. Один за другим потяг іде з України в Московщину і везе туди наш хліб. Це наше перше "добро", яке принесли нам московські більшовики! [...] Коли хліб вивозиться цілими масами з України, то готово статись таке, що не ті його будуть їсти, що над ним працювали, а хто инчий. [...] Найсумніше з усього того є те, що частина нашого народу помагає московським чужинцям хліб діставати. Наш народ [...] не станув як слід в обороні Директоріяту. [...] Він не зрозумівши ситуації прийняв в значній частині прихильно "московських гостей" до своєї хати, забувши про те, що тим способом він валить свою Українську Народню Республіку. [...] Повторюється другий раз хвиля з нашої історії, коли наш народ кричав в 1654 році "волимо під царя православного". Тепер є у нас такі люде. Які готові кричати: "волимо під московських більшовицьких диктаторів чим під Українську Народню Республіку" [36, с. 2].

Проаналізувавши російську емігрантську пресу, яка посилювала тезу про "єдину і неділиму Росію", О. Терлецький, у одній зі своїх гострих заміток, саркастично підкреслював: "Це що співають панове "демократи" з "Голосу Росії" годі назвати инакше як гумористикою. Бо чи ж можна поважно брати такі слова як ці, що Україна не повинна боятись насильства з боку Росії, і що уважати Росію ворогом України це страшна помилка?" [37, с. 2]. "Ціла наша минувшина й теперішність показують нам власне як найвиразніше, що Росія була і є ворогом України. Була такими ворогом і царська Росія, але була таким ворогом і демократична Росія з часів Керенського, а тепер є таким ворогом більшовицька Росія ... Росія перейшла великі зміни і мала нагоду показати себе у ріжних формах, але ж у відношенню до України вона зіставалась однаковою ... Коли вони говорять про національну єдність України з Московщиною, то розуміється, це мусить отворити очі навіть найменше свідомому

українцєві на те, чоґо нам треба сподіватись від московських демократів. Росія була би “демократичною” республікою, в якій ми були би на далі “малоросами”, як це було за царських часів. Що це для нас означає, це знаємо ми дуже добре” [37, с. 2].

О. Терлецький помилковими вважав погляди про те, що “український народ буде проводити війну з московським большевизмом, а поваливши більшовизм причиниться до відбудови Росії” [38].

Пізнавальними є статті про нові держави у Європі, які з’явилися на політичній мапі світу в результаті руйнування багатотікових імперських бастионів. Так, у матеріалі під назвою “Угорщина і Семигород”, автор скрупульозно аналізував соціально-економічне та політичне становище кожного регіону, прогножуючи можливий подальший розвиток після розпаду Австро-Угорської імперії [39].

У статті “Децо з історії Німеччини” він визначав її основну мету: “...хочемо власне вказати на такі хвилі в її історії, які потроху можуть нагадувати її теперішність. [...] Це будуть з одного боку часи упадку, які переживала Німеччина, а з дуґого боку повстання нового ладу, нового життя, нових ідей” [40, с. 2].

У історичній замальовці “Воскресення народів”, О. Терлецький показував основні віхи політичного та соціально-економічного відродження і занепаду чехів та болгар у різні історичні періоди, провівши певні паралелі з українським народом [41]. Історичне значення діяльності Яна Гуса і гуситського руху в Чехії розкриває у статті “Іван Гус і гусити” [42].

Про взаємозв’язок людини і природи, та її вплив на історичний розвиток людства, писав у науково-популярному нарисі “По світу”. “Людство є частиною природи і воно підлягає її законам, – зазначав О. Терлецький, – те що ми говорили про сонце, місяць чи зорі треба віднести і до прояв, які ми бачимо між людством. Їх оцінювати ми зможемо тільки тоді, якщо не дивимось на них очима непросвіченого чоловіка. Нам треба тому спокійно роздумувати над тим, що робиться між людьми і оцінювати те на підставі тих відомостей з науки, що ми їх маємо” [43, с. 3].

У іншій статті, він порівнював природно-кліматичні умови Німеччини та України, й дає відповідь на поставлене запитання: “Чому на Україні тепліше влітку, а холодніше взимку?” [44]. Про бактерії та їх значення популярно пояснює у матеріалі “Найменчі ества на світі” [45].

Таким чином, проблема діяльності О. Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині, яка досі була відома вузькому колу істориків з його монографії “Історія української громади в Раштаті”, після проведеної значної пошукової роботи, детального вивчення кожного номера таборових часописів “Громадська думка”, “Вільне слово” та “Шлях” дозволяє визначити масштаби його подвижницької багатогранної праці впродовж чотирьох років у цих таборах. Ця праця проявилася у його діяльності у просвітньому відділі СВУ: читанні циклів лекцій, проведенні різноманітних курсів, керуванні хорами та оркестрами, редагуванні часописів і публікації багатьох статей на різну тематику.

Список використаних джерел

1. Терлецький О. З життя полонених-Українців в Німеччині в 1916. році / О. Терлецький // Літопис Червоної Калини. – 1932. – число 7–8 (листопад – серпень). – С. 8–10; Терлецький О. Українці-полонені у вєцлярському таборі (під час повстання української держави в другій половині 1917 року / О. Терлецький // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Число 12 (грудень). – С. 4–5; Як полонені Українці у вєцлярському таборі привитали революцію в 1917 році? // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Число 11 (листопад). – С. 6–8; Берестейський мир і українці-полонені у Вєцлярському таборі // Літопис Червоної Калини – 1933. – Число 2 (лютий). – С. 17–19. 2. Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915–1918 / О. Терлецький. – Київ-Ляйпціґ: Українська накладня, 1919. – 428 с. 3. З хроніки таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1917. – Ч. 14. – 10 березня. 4. З таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1917. – Ч. 83. – 29 листопада. 5. О. Т. Чому я викладав астрономію? / О. Т. // Громадська Думка. – Вєцляр, 1918. – Ч. 1–2. – 6 січня. – С. 3–4. 6. Терлецький О. З життя полонених-Українців в Німеччині в 1916 році / О. Терлецький // Літопис Червоної Калини. – 1932. – число 7–8 (листопад – серпень). – С. 8–10. 7. З таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1917. – Ч. 53. – 2 серпня. 8. З таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1917. – Ч. 86. – 9 грудня. 9. З таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1917. – Ч. 87. – 13 грудня. 10. З таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1918. – Ч. 3–4. – 13 січня. 11. З таборового життя // Громадська Думка. – Вєцляр, 1918. – Ч. 12. – 10 лютого. 12. О. Т. З політичного поля / О. Т. // Громадська Думка. – Вєцляр, 1918. – Ч. 1–6; 17. 13. О.Т. З політичного поля: Правительство і горожани / О. Т. // Громадська Думка. – Вєцляр, 1918. – Ч. 17. – 16 березня. – С. 3. 14. Вільне слово. Часопис полонених українців в Зальцведелі. – Зальцведель, 1918. – Ч. 17; 19; 20; 22–23; 25–27; 29–36; 54; 56–59. 15. З таборового життя // Вільне Слово. – Зальцведель, 1918 – Ч. 21; 23; 25; 28; Ч. 31–34. 16. З таборового життя // Вільне Слово. – Зальцведель, 1918 – Ч. 23. – 20 березня. 17. З таборового життя // Вільне слово. – Зальцведель, 1918. – Ч. 31–32. – 20 квітня. 18. З таборового життя // Вільне слово. – Зальцведель, 1918. – Ч. 56. – 24 серпня. 19. Д. Що буде дальше? / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 10. – 2 квітня. – С. 1–2. 20. Д. Дотеперішні наслідки світової війни / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 5. – 15 березня. – С. 4; Д. Ще про наслідки світової війни // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 6. – 19 березня. – С. 4. 21. Д. Власними силами / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 11. – 5 квітня. – С. 1–2. 22. Д. Рішаюча хвиля / Д. //

Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 37. – 9 липня. – С. 1–2. 23. Д. Антанта й Україна / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 47. – 13 серпня. – С. 1–3. 24. Д. Четвертий фронт / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 40. – 19 липня. – С. 1–2. 25. Даренко. Герб України / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 22. – 17 травня. – С. 2–3. 26. Даренко. В яких обставинах повстало християнство / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 17–18. – 3 травня. – С. 3–4. 27. Даренко. Чужі народи на Україні / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 48. – 16 серпня. – С. 2–3. 28. Даренко. Земельна справа в Україні / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 12. – 9 квітня. – С. 2–3. 29. Д. Львів і Данціг / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 14. – 16 квітня. – С. 2. 30. Даренко. Польща / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 23–30. 31. Даренко. Польща [Загальний погляд на польську історію] / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 23. – 21 травня. – С. 2–3. 32. Даренко. Галицька Україна / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 5. – 15 березня. – С. 2–3. 33. Даренко. Значіння західних українських земель в нашій історії / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 37. – 9 липня. – С. 2–3. 34. Даренко. Робочий народ в нашій київській державі / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 6. – 19 березня. – С. 2–3; Даренко. Заведення панщини на українських землях // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 7. – 22 березня. – С. 2–3; Суспільний лад в козацько-українській державі // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 9. – 29 березня. – С. 2–3. 35. Даренко. Будовання і руйнування в українській історії / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 16. – 26 квітня. – С. 2–3. 36. Д. "Волимо під царя православного" / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 7. – 22 березня. – С. 1–2. 37. Д. Стара пісня / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 20. – 10 травня. – С. 1–2. 38. Д. Вандрівні душі / Д. // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 15. – 19 квітня. – С. 2; Д. Гості з Марса // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 34. – 28 червня. – С. 2. 39. Даренко. Угорщина і Семигород / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 10. – 2 квітня. – С. 2–3. 40. Даренко. Дещо з історії Німеччини / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 34. – 28 червня. – С. 2–3. 41. Даренко. Воскресення народів / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 15. – 19 квітня. – С. 3–4. 42. Даренко. Іван Гус і гусити / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 38. – 12 липня. – С. 2–3. 43. Даренко. По світу / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 13. – 12 квітня. – С. 2–3. 44. Даренко. Чому на Україні тепліше в літі, а холодніше в зимі чим у Німеччині / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 11. – 5 квітня. – С. 4. 45. Даренко. Найменчі ества на світі / Даренко // Шлях. – Зальцведель, 1919. – Ч. 14. – 16 квітня. – С. 2–3.

Руслана Труба

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕМЕЛЬЯНА ТЕРЛЕЦКОГО В ЛАГЕРЯХ ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ УКРАИНЦЕВ В ГЕРМАНИИ 1916–1919 ГГ.

В статье раскрыто культурно-образовательную и издательскую деятельность Емельяна Терлецкого.

Ключевые слова: воспитание украинцев, лагеря военнопленных, Германия, лагерная пресса.

Ruslana Truba

ACTIVITY OMELIAN TERLETS'KYI IN UKRAINIAN CAMPS FOR WAR PRISONERS IN GERMANY 1916–1919

The article explores the cultural, educational and publishing activities Omelian Terlets'kyi.

Key words: training of Ukrainians, camps for prisoners, Germany, camp media.

УДК 94(477)

Володимир Струганець

ОЦІНКА О. ТИСОВСЬКИМ СТАНОВИЩА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано погляди О. Тисовського на шкільну освіту, зокрема у Східній Галичині та загалом на освітню систему Польської держави, а також оцінку ним змін, що відбулись в ній у міжвоєнний період і їх вплив на українське населення.

Ключові слова: шкільне виховання молоді, шкільна освіта, міжвоєнний період, крайова шкільна рада, патріотичне виховання.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що серед визначних українських діячів освіти міжвоєнного періоду чільне місце посідає один із засновників Пласту О. Тисовський – громадський діяч, педагог, науковець та публіцист. Його погляди щодо системи освіти на території Східної Галичини допоможуть краще зрозуміти культурне становище українського населення у міжвоєнний період у складі Другої Речі Посполитої.